

Նայիրի ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ
Կոմիտասի թանգարան-ինստիտուտ
Գիտացուցադրական բաժնի վարիչ
Կրթական ծրագրերի պատասխանատու

**«ԻՄ ՏԱՏՐԱԿԻՍ ՔՈՒՆ Է ԵԿԵԼ». ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՕՐՈՐԻ
ՆՈՐԱՅԱՅՏ ՄԻ ՆՄՈՒՇ**

Նորաբաց Կոմիտասի թանգարան-ինստիտուտը 2015 թուականի օգոստոսից ի վեր առաջարկում է կրթական ծրագրեր, որոնք միտուած են Կոմիտասի ժառանգութեան տարբեր շերտերի հանրայնացմանը: Առաջին կրթական ծրագրի շրջանակում կազմակերպուել է «Օրօրներ» վերտառութեամբ երգի չորս արուեստանոց՝ ծնողների եւ ապագայ ծնողների համար: Արուեստանոցի ընթացքում մասնակիցները ծանօթանում են օրօրների ժանրի հիմնական առանձնայատկութիւններին, իսկ այնուհետեւ սովորում երգել այդ ժանրից առանձին նմուշներ: Այս կրթական ծրագրի նպատակն է՝ առօրեայ կենցաղ վերադարձնել եւ տարածել հայկական ասանդական օրօրները՝ որպէս երեխայի նախնական երաժշտական եւ գեղագիտական ընկալումները զարգացնող ժանր, ինչպէս նաեւ երեխայի կողմից մայրենի լեզուն իւրացնելու, երեխայի ներդաշնակ հոգեբանական եւ մտաւոր զարգացումը խթանելու, նրան ազգային երաժշտութեան ասանդոյթներին հաղորդակցուելու եւ հայեցի դաստիարակելու կարեւոր միջոց:

Օրօրը կամ օրօրոցային երգը անդրմշակութային եւ համամարդկային երաժշտական ժանր է, որը գործածուել է ծնողների կողմից երեխաներին քնեցնելիս: Օրօրները գոյութիւն են ունեցել անյիշելի ժամանակներից, փոխանցուել են սերնդէսերունդ, և թւում է, թէ յաւերժական են: Յիրաւի, ժամանակակից աշխարհին բնորոշ սոցիալական եւ տեխնոլոգիական գործօնները չպէտք է պատճառ դառնան օրօր երգելու ասանդոյթի ընդհատմանը:

Կոմիտասի թանգարան-ինստիտուտի «Օրօրներ» երգի արուեստանոցը անցկացուել է երկու ամիսը մէկ: Չորս հանդիպման ընթացքում մասնակիցները սովորել են 13 ժողովրդական օրօր՝ գրառուած Կոմիտասի, իր սաների եւ այլ բանահաւաքների կողմից: Չորրորդ հանդիպման աւարտին (ապրիլի 9, 2016 թ.), մասնակիցներից մէկը՝ հալէպահայ մի տիկին՝ Մայրա Չաւուշեանը, որը երևան է տեղափոխուել չորս տարի առաջ, մօտենալով առանձնագրոյցի ժամանակ երգեց իր տատիկի երգած օրօրներից մէկը: Օգտուելով անմիջական և բնական երգահաւաքութեան պահ առաջանալու առիթից՝ օրօրը տեղում ձայնագրուեց յօդուածագրիս կողմից:

Տպագրուած ժողովրդական երգերի ժողովածուներից ոչ մէկում այս օրօրի նոտագրուած որեւէ տարբերակի չէինք հանդիպել¹: Երգասացի հետ երկրորդ հանդիպման ժամանակ յաջողուեց նաեւ մանկական խաղիկներ ձայնագրել: Սոյն յօդուածի մէջ կ'ներկայացնենք Մայրա Չաուռչեանից ձայնագրած ու վերծանած ժողովրդական այդ օրօրը եւ երկու մանկական խաղիկներ. կ'փորձենք վերլուծել այդ օրօրի խօսքերի առանձնայատկութիւններն ու աղբիւրները, ինչպէս եւ մեղեդու երաժշտական լեզուի իւրայատկութիւնները:

Բայց նախ՝ համառօտ տեղեկութիւն երգասացի վերաբերեալ. Մայրա Չաուռչեանը ծնուել է Յալէպում 1952 թուականին: Յիշում է իր տատիկի երգած երգերն ու մանկական խաղիկները: Իր տատիկը՝ Ազնիւ Եօվեգեանը, ծնուել էր Ուրֆայում (Եդեսիա) 1910-ին եւ մահացել Յալէպում՝ 1981-ին: 1915-ին, երբ ընդամենը 5 տարեկան էր, գաղթի ճանապարհների թոհուրոհի մէջ կորցրել է իր մօրը եւ երեք քոյրերին: Յայտնուել է նախ թուրք ընտանիքի մէջ, իսկ ապա որբահաւաքի հետեւանքով՝ ամերիկեան որբանոցում: Տարիներ անց իր հայրը, ազատուելով թուրքական բանակում իր ծառայութիւնից, գտնում է Մայրայի տատիկին եւ միասին հաստատում են Յալէպում: Դեռատի տարիքում ընտանիք է կազմել դարձեալ Եղեռնից մազապուրծ միայնակ մի տղամարդու հետ, ով դարձաւ Մայրայի պապը: Մայրայի խօսքերով՝ «...երգն ու երաժշտութիւնը մեր կենցաղին անբաժան մէկ մասնիկն էր: Ընտանիքի բոլոր անդամները կը սիրէին երգել եւ լաւ ձայն ունէին: Սակայն մեծ մօրս շուրթերէն մեծ մասամբ տխուր բովանդակութեամբ երգեր կը լսուէին: Թռռներուն համար երգած օրօրները երգեր էին, որոնց մէջ կ'արտացոլուէին հայի կեանքի դառն դրուագները: Իր համար, նաեւ մեզի համար՝ սիրելի էր այս օրօրը, որ տպաւորուած է յիշողութեանս մէջ: Բոլորս ալ հետեւելով մեծ մօրս՝ երգած ենք մեր զաւակներուն, որն այժմ կը նուիրեմ իր յիշատակին»:

«Իմ տատրակիս քունն է եկեր»²

«Իմ տատրակիս քունն է եկեր» օրօրը երգասացից ձայնագրել ենք երկու անգամ, մէկը՝ 2016 թուականի ապրիլի 9-ին կայացած Կոմիտասի թանգարան-ինստիտուտի «օրօրներ» կրթական ծրագրի աւարտին, միւսը՝ 2016 թուականի ապրիլի 13-ին երգասացի տանը: Մայիսի 10-ին Մայրա Չաուռչեանը նոյն օրօրի բանաստեղծական տեքստի աւելի ամբողջական մի

¹ Օրօրի մի տարբերակ մեզ յայտնի է տարբեր մեղեդիով: Տե՛ս "Anush Knik", Armenian Lullabies, Hasmik Harutyunyan with the Shoghaken Ensemble, Traditional Crossroads, 2004.

² Օրօրի վերնագիրը պայմանաւորուած է երգասացի երկրորդ ձայնագրութեան բանաստեղծական տեքստի առաջին տողով:

տարբերակ է գրաւոր յանձնել իմ ուշադրութեանը: Երկու ձայնագրութիւնների վերծանման արդիւնքում փոքր-ինչ փոփոխութիւններ կան օրօրի եղանակի առումով: Բանաստեղծական տեքստի առումով նոյնպէս՝ երեք տեքստերի միջեւ տարբերակումներ կան: Երգասացի մեկնաբանութեամբ նա օրօրի մի քանի տուն մոռացել է, բայց երեք տարբերակները համեմատելով կարող ենք արձանագրել, որ տների բովանդակութիւնը եւ տրամադրութիւնը նոյնն են, փոփոխութիւնները շատ չնչին են: Սա կրկին ապացուցում է, որ բանահիւսութիւնը փոփոխական ու տարբերակային արուեստ է, ամրագրուած երեւոյթ չէ՝ ինչ որ յատուկ է գրաւոր ստեղծագործութիւններին: Երգասացը, ժողովրդի մի մասնիկ լինելով, ինքնաբերաբար մասնակցում է երգի վերջնական ձեւաւորմանը՝ այդ պահի դրութեամբ, այդպիսով ինչ-որ տեղ ականայն դառնալով նաեւ այդ երգի «համահեղինակ»: Իրականում, անշուշտ, նման համահեղինակների թիւը կարող է հասնել տասնեակների եւ հարիւրների, եւ այս գործընթացի արդիւնքում է, որ ժողովուրդը որպէս հաւաքական կերպար հանդէս է գալիս որպէս տուեալ երգի «հեղինակ»: Ինչպէս Կոմիտասն է գրում, իւրաքանչիւր երգ տալիս է միայն պահի պատկերը³. այսպիսով, ինչքան կատարում՝ այնքան տարբերակ: Այժմ կներկայացնենք երկու ձայնագրութիւնների նոտագրութիւններն ու երեք բանաստեղծական տեքստերը, որոնցից վերջինը առաւել ամբողջականն է: Աւելի ուշ կանդրադառնանք տեքստերի մի շարք առանձնայատկութիւններին, որոնք չենք գտնում հայկական ժողովրդական այլ օրօրների մէջ:

Առաջին ձայնագրութեան մեղեդի.

ԻՄ ՏԱՏՐԱԿԻՍ ՔՈՒՆՆ Է ԵԿԵԼ

Ձայնագրութիւն՝ Ն. Խաչատուրեանի
վերծանութիւն՝ Գ. Ամիրադեանի

Երեւան, ապրիլի 9, 2016 թ.
Երգասաց՝ Մայրա Չաւուշեան

³ Տե՛ս Կոմիտաս Վարդապետ, Հայ գեղջուկ երաժշտութիւն, Ուսումնասիրութիւններ եւ յօդուածներ, գիրք Ա, Երևան, «Սարգիս Խաչենց» հրատ., 2005, էջ 377:

O-րօր ը- սեմ, թը - նա - ցը - նեմ, իմ տատ - րա - կիս

մե - ծա - ցը - նեմ, օ - րօր, օ - րօր, օ - րօր, օ - րօր,

օ - րօր, օ - րօր, օ - րօր նա - նի: Ես քուն չու - նիմ

ան-գութ մայ - րիկ, չե-րիք կա - պես ա-չերս հե - րիք,

Մեկ պա-հի - կեն - կը - սեմ պա- չիկ, զիս ար - ձա - կէ

մը - սեր օ - րօր: Մե-ծա- ցը - նեմ - իմ տատ-րա - կիս, մե-ծա ցը - նեմ

ա - նոյշ որ - դիս, կար - միր վար-դի նը - ման բա - ցուիս,

չու - քըդ, նը - ստիմ ը - սեմ օ - րօր:

Առաջին ձայնագրութեան բանաստեղծական տեքստ.

(մայր)

Օրօր ըսեմ քընացընեմ,
Իմ տատրակիս մեծացընեմ.
Օրօ՞ր օրօ՞ր օրօ՞ր օրօ՞ր
Օրօ՞ր օրօ՞ր օրօ՞ր նանի:

(երեխայ)

Ես քուն չունիմ, անգու՛թ մայրիկ,
Ջերի՛ք կապես աչերս, հերի՛ք
Մեկ պահիկէն կ'ըսեմ պաչիկ
Չիս արձակե՛, մ'ըսե՛ր օրօր:

(մայր)

Մեծացընեմ իմ տատրակիս,
Մեծացընեմ անոյշ որդիս,
Կարմիր վարդի նման բացուկս,
Շուքըդ նըստիմ, ըսեմ օրօր:

Երկրորդ ձայնագրության մեղեդի.

ԻՄ ՏԱՏՐԱԿԻՍ ՔՈՒՆՆ Է ԵԿԵԼ

Ձայնագրութիւն՝ Ն. Խաչատուրեանի
Վերծանութիւն՝ Գ. Ամիրադեանի

Երեւան, ապրիլի 13, 2016 թ.
Երգասաց՝ Մայրա Չաւուշեան

Քը - նա - ցը - նեմ - իմ տա տրա - կիս, մե - ծա - ցը - նեմ
ա - նուշ որ - դիս, կար - միր վար - դի նը - ման բաց - ուիս
շու - քըդ նըս - տիմ ը - սեմ օ - րօր:

Երկրորդ ձայնագրության
բանաստեղծական տեքստ.
Ձայնագրութեան թուական՝ ապրիլի
13, 2016 թ.

Երրորդ հանդիպման
բանաստեղծական տեքստ.
Հանդիպման թուական՝ մայիսի 10,
2016 թ.

(մայր)
 Իմ տատրակիս քունն է եկեր,
 [...]
 Օրօ՛ր օրօ՛ր օրօ՛ր օրօ՛ր
 Օրօ՛ր օրօ՛ր օրօ՛ր նանի:

(մայր)
 Քընացընեմ իմ տատրակիս,
 Մեծացընեմ անոյշ որդիս,
 Կարմիր վարդի նըման բացուիս,
 Շուքըդ նըստիմ ըսեմ օրօր:

(երեխայ)
 Ես քուն չունիմ, անգու՛թ մայրիկ,
 Չերի՛ք կապես աչերս, հերի՛ք
 Մէկ պահիկէն կ'ընեմ պաչիկ,
 Չիս արծակէ՛, մ'ըսե՛ր օրօր:

(մայր)
 Քիչ մը ճօր-ճօր, քիչ մը պար-պար,
 Քիչ մը պապան առ հովա տար,
 Քիչ մը մաման ըսէ օրօր,
 Օրօ՛ր օրօ՛ր օրօ՛ր նանի:

(մայր)
 Անոյշ քընիկն աչերդ առեր,
 Անոյշ հովերն ալ տար ու բեր,
 Իմ տատրակիս քունն է եկեր,
 Անոյշ երգով ըսեմ օրօր:

(մայր)
 Քընացընեմ իմ տատրակիս,
 Մեծացընեմ անոյշ որդիս,
 Կարմիր վարդի նըման բացուիս,
 Շուքըդ նըստիմ, ըսեմ օրօր:

(երեխայ)
 Ես քուն չունիմ, անգու՛թ մայրիկ,
 Չերի՛ք կապես աչերս, հերի՛ք,
 Մէկ պահիկէն կ'ընեմ պաչիկ,
 Չիս արծակէ՛, մ'ըսե՛ր օրօր:

(մայր)
 Քիչ մը ճօր-ճօր, քիչ մը պար-պար,
 Քիչ մը պապան առ հովա տար,
 Քիչ մը մաման ըսէ օրօր,
 Օրօ՛ր օրօ՛ր օրօ՛ր նանի:

(մայր)
 Օրօր ըսեմ քընացնեմ,
 Իմ տատրակիս մեծացնեմ,
 Օրօ՛ր օրօ՛ր օրօ՛ր օրօ՛ր
 Օրօ՛ր օրօ՛ր օրօ՛ր նանի:

Այս ժողովրդական օրօրը հիպոդորիական-եռլական միևնույն լադի մէջ է, սուլ դիեգ տոնիկայով և ռէ օժանդակ յենակետով: Մեղեդին սկսւում է հայկական ժողովրդական երգերին բնորոշ կվինտային թռիչքով, որից յետոյ վարընթաց ալիքաւոր շարժումով հասնում է լադի յենակետին (սուլ դիեգ): Եղանակն աւարտւում է մի կվարտային թռիչքով եւս: Առաջին եւ երկրորդ ձայնագրութիւնները նոյն մեղեդին ունեն, առաջին տարբերակի տուների մէջ փոքր զարդարանքային տարբերութիւններ կան, իսկ երկրորդ տարբերակի մէջ երգասացը կանոնաւոր չափերի մէջ է երգում, եւ մեղեդու վրայ աւելանում են աւելի ծաւալուն զարդարանքներ: Երկրորդ ձայնագրութիւնը

եթե համարենք աւելի ամբողջական զարդարանքների առումով, մեկ տունը միւսից չի տարբերում: Մեղեդու չափը ունի պարեղանակային ռիթմ՝ 6/8 չափով: Ռիթմի կանոնաւորութիւնը չի խախտւում, եւ եթե մեղեդու կմախքը ներկայացնելու լինենք, այն հիմնւում է 1/8, ¼ կանոնաւոր տակտերի մէջ:

Տեմպի չափաւոր լինելը պայմանաւորուած է օրօրի աշխատանքային բնոյթով, դրա հիմքը կազմող շարժումների համաչափութեամբ ու պարբերականութեամբ՝ օրօրոցի ճօճքին համընկնող: Պարեղանակային ունեցող օրօրի օրինակ կարող ենք գտնել Պետրոս Ալահայտոյեանի 2009 թ. հրատարակած Բալուի (եւ տարածաշրջանի) երաժշտական-ագագրական հաւաքածոյի «Պարտեզ կախիմ կախօրրան»⁴ օրօրի մէջ եւս:

«Իմ տատրակիս քունն է եկել» օրօրի խօսքերի առաջին եւ երկրորդ տողերը ունեն նոյն եղանակը. սկսւում է հիմնաձայնից կվինտային թռիչքով եւ մեղեդին աւարտւում է 2-րդ աստիճանի «լա» հնչիւնի վրայ: Երրորդ նախադասութիւնը սկսւում է 2-րդ աստիճանից (լա) մինչեւ 4-րդ աստիճանը (դօ դիեզ) ու վայրէջք կատարում նոյն զարդօլորուն խաղերով մինչեւ հիմնաձայնը: Իսկ չորրորդ տողը սկսւում է հենակետից ներքեւ գտնւող հնչիւնով, ձգտող տոնով (ֆա դիեզ), և սկիզբը եւ աւարտը ունեն կվարտային թռիչք, որոնք ամբողջական մեղեդիի համար ունեն եզրափակող դեր:

Այսպիսով, այս օրօրի մեղեդին ժողովրդական երաժշտութեան տարրեր է կրում եւ կարելի է տեղադրել յաստատուն, կանոնաւոր մեղեդային կերտուածքով կառոյցի խմբին⁵, սակայն բանաստեղծական տեքստն իր մէջ գրագետ մշակուած հիմքեր ունի:

Բանաստեղծական տեքստը հրատարակուած գտնում ենք XIX դարի մի երգարանի և մի հանդէսի մէջ, նաև XX և XXI դարերի ժողովածուներում և մի կայքէջում: Մեզ յայտնի են վեց աղբիւր. ամենից հինը՝ Կ. Պոլսի «Բուրաստան Սուրբ Սահակեան» հանդէսի 1852 թ. թիւի մէջ⁶, երկրորդը՝ 1868 թ. Սանկտ Պետերբուրգում հրատարակուած Մ. Միանսարեանցի

⁴ **Պետրոս Ալահայտոյեան**, Բալուի (եւ տարածաշրջանի) երաժշտական-ագագրական հաւաքածոյ, «Դրագարկ» հրատ., Կլենտէյլ, Գալիֆօրնիա, 2009, էջ 194:

⁵ Տե՛ս **Յ. Պիկիչյան**, Երաժշտութիւնը հայոց ավանդական առտնին և տոնածիսական կյանքում, «Ամրոց Գրուպ» հրատ., Երեւան, 2012, էջ 21:

⁶ «Բուրաստան Սուրբ Սահակեան», Կ. Պոլիս, 1852 թ., է, էջ 105, 106:

«Քնար Հայկական» երգերի ժողովածուում⁷, երրորդը՝ 1909 թ. Կ. Պոլսում հրատարակուած «Նոր երգարան» ժողովածուում⁸, չորրորդը՝ 1919 թ. Բոստոն հրատարակուած 300 երգի խօսքերով ժողովածուում⁹, հինգերորդը՝ Ռոզա Գրիգորեանի՝ 1970 թ. Համահաւաք ժողովածուում¹⁰: Վերջին տարբերակը մեզ յայտնի է Յուշամատեն կայքի վերջերս տեղաւորուած Մարաշին նուիրուած փաստագրական էջում՝ Յովհաննէս Չիրիշեանի թողած ձայնագրութեան մէջ, որը կատարուել է 1957-ի ու 1959-ի միջեւ¹¹: Նշենք, որ հրատարակուած այս աղբիւրում օրօրի վերնագիրը բխել է առաջին տողից՝ «Անուշ քնիկը աչերն առեր»: Աւելի ընդգծուածօրէն ուզում ենք խօսել այս մէկ աղբիւրի մասին, քանի Յովհաննէս Չիրիշեանի ծննդեան թուականը եւ առաջին հրատարակութիւնը նոյն ժամանակաշրջանն են եւ երգասաց Մայրա Չաւուշեանի մեծ-մայրը ծնունդով ուրֆացի լինելով, Մարաշի քաղաքին շատ մօտ տարածաշրջան է: Յովհաննէս Չիրիշեանը ծնուել է Մարաշում 1886 թուականին: Նա անդրանիկն էր ինը զաւակների շարքին՝ երեւելի ընտանիքի մէջ: Նա բազմաթիւ երգեր լսել ու սովորել է իր մանկութեան, պատանեկութեան ու երիտասարդութեան տարիների ընթացքին Մարաշի մէջ: Նա 1915 թուականին իր ընտանիքի հետ տարագրուում է Սիրիա: 1919 թուականին ընտանեօք վերադառնում են Մարաշ ու մաս են կազմում այն հայերի խմբին, ովքեր հետեւում են ֆրանսիական զօրքերին եւ նահանջում են դէպի Իսլահիէ 1920 թուականին: Իսկահիէից յետոյ, նա մեկնում է Իզմիր, այնուհետեւ՝ Նիւ Եորք: Յովհաննէս Չիրիշեանը մահանում է 1967 թուականին, 81 տարեկան հասակում, ձայնագրութիւններ եւ յուշեր թողնելով իր երեխաների եւ թոռների համար¹²:

Դժբախտաբար, օրօրի վերոնշեալ տարբերակը երգասաց Յովհաննէս Չիրիշեանը արտասանում է՝ առանց երգելու: Տալիս է հետեւեալ մանրամասնութիւնները, ապա մանդոլինայով մենանուագ է ունենում եւ այնուհետեւ արտասանում. «Հոս պիսի տամ ուրիշ օրօր մըն ալ իրմէ: Օրօրը [կ'երգուի] թե՛ մօրը եւ թե՛ մանկիկի կողմէ: Ծատ յուզիչ օրօր մըն է: Մենք եղած ենք թիւով ինն պզտիկներ տունին մէջը՝ վեց մանչ, երեք աղջիկ: Ծատ անգամ շուրջը կը բոլորուէինք, կ'ըսէինք մամիկ՝ մամային եւ մանկիկին օրօրը երգէ: Անուշ

⁷ **Մ. Միանսարեանց**, Քնար Հայկական, «типография О. И. Бакста» հրատ., Սանկտ Պետերբուրգ, 1868 թ., էջ 121, 122:

⁸ Նոր երգարան, «Յ.Մ. Ազնաւոր եւ Օ. Բարսեղեան» հրատ., Կ. Պոլիս, 1909 թ., էջ 67-68:

⁹ Ընդարձակ գրպանի երգարան. ազգային, յեղափոխական, սիրային, ժողովրդական եւ գեղջկական երգեր, «Պէրպէրեան գրատան» հրատ., Պոստոն, 1919 թ., էջ 25-27:

¹⁰ **Ռ. Գրիգորյան**, Հայ ժողովրդական օրորոցային և մանկական երգեր, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1970 թ., էջ 348-351:

¹¹ Յուշամատեն կայք. «Յովհաննէս Չիրիշեանը» էջ՝ <http://www.houshamadyan.org/arm/mapottomanempire/vilayetaleppo/marash/voices/hovannescherishian.html>.

¹² Նոյն տեղում:

ձայնով մը կ'երգեր, երբեմն կը խնդայինք, երբեմն ալ կը յուզուէինք: Յոս պիտի բերեմ շատ հին յիշատակներ, անմոռանալի [յուզմունք]: Օրօրին անունն է «Անուշ քնիկը աչերն առեր»: Եղանակը, երգերը շատ բարձր ըլլալուն, կ'ուզեմ տուն առ տուն արտասանել»¹³: Դժուար է ասել, թէ ինչ նկատի ունի երգասացը «երգերը շատ բարձր ըլլալուն» խօսքով՝ արդեօ՞ք բարդ հնչիւնաձևալով մեղեդի ունի այս օրօրը: Այժմ կներկայացնենք իր արտասանած օրօրը և «Բուրաստան Ս. Սահակեան» հանդէսում հրատարակուած օրօրը, որպէս առաջին տպագրուած տարբերակ:

«Բուրաստան» հանդէսի տարբերակ Յովհաննէս Չիրիշեանի տարբերակ

Երգ օրօրոցի¹⁴

Մայրը կ'ըսէ.

Անուշ քնակն աչերն առեր
Անուշ հովերն ալ տարուբեր,
Իմ տատրակիս քունն է եկեր
Անուշ երգով ըսեմ օր օր:

Որդին.

Ես քուն չունիմ անգութ մա'րիկ
Յերի՞ք աչքս կապես, հերի՞ք,
Մէկ պահիկէն կ'ընեն պաճիկ
Իս արձըկէ, մ'ըսեր օր օր:

Մայրը.

Մինչեւ չի լան մատաղ մանկիկ
Ծիծ չեն իտար անոնց գա'ռնիկ,
Դուն չի լացած իմ մէկ հատիկ
Ես ծիծ կուտամ կ'ըսեմ օր օր:

Որդին.

Անուշ քնիկը աչերն առեր

(Մայրը)

Անուշ քնիկ աչերն առեր,
Անուշ հովերն (անտառէն բեր),
Իմ տատրակիս քունն է եկեր,
Անուշ երգով ըսեմ օրօր:

(Մանկիկը)

Ես քուն չունիմ անուշ մայրիկ,
Յերիք աչքերս կապես, հերիք,
Մէկ պահիկէն կ'ընեն պաչիկ,
Չիս արձակէ մի ըսեր օրօր:

(Մայրը)

Մինչեւ չի լան մատաղ մանկտիք,
Ծիծ չեն իտար անոնց (...),
Դուն չլացած իմ մէկ հատիկ,
Ես ծիծ կու տամ կ'ըսեմ օրօր:

(Մանկիկը)

¹³ Նոյն տեղում:

¹⁴ «Բուրաստան Սուրբ Սահակեան» հանդէսը տալիս է հետեւեալ բացատրութիւնը. «Այս գեղեցիկ երգը բաւական ժամանակ կայ որ ձեռքերնիս անցաւ առանց ստորագրութեան. շատ աշխատեցանք որ բուն հեղինակը գտնենք ու անանկ օրագիրներուս մէջ հրատարակենք. անոր համար Նիկոմիդայի *Յայրէնասիրին* 46 թուոյն մէջ հրատարակել տրվինք առանց ստորագրութեան, որ գոնէ այս կերպով կարենանք հեղինակը գտնել, սակայն յոյսերնիս պարապ ելլելով, կը պարտաւորինք *Բուրաստանի* միջոցաւ հրատարակել հեղինակէն ներողամտութիւն խնդրելով»:

Խըճուկ սրտով ձայն եմ ձգեր
Կը ճըվճըվամ դուն չես լըսեր,
Անուշ ձայնիդ ես ըզմայլեր
Ես կուլամ դուն կ'ըսես օր օր:

Մայրն.

Արցունքների մարգարտի պես
Երեսդ 'ի վայր ի՞նչ կը թափես,
Մի՛ լար, ձա՛գուկ մի՛ լար մեղք ես
Ո՞վ կ'ուզես, ան թող ըսե օր օր:

Որդին.

Գիրկըդ ինձի հանգստարան
Ծիծերդ բերնիս անուշ ծորան,
Իրիկուան դեմ պառնկիմ օրան
Աչքըս կապե՛ ըսե օր օր:

Մայրը.

Քընացընեմ իմ աղանիս
Մեծացընեմ սիրով սըրտիս,
Կարմիր վարդի նըման բացուիս
Շուքըդ նըստիմ ըսեմ օր օր:

Որդին.

Քիչ մը թուլցո՛ւր թեւերս ոտքերս
Ալ թմրեցաւ փափուկ մըսերս,
Անուշ մրոպին առնե աչքերս
Հապա սըխմե՛, կարդա՛ օր օր:

Մայրը.

Այդ սուտերովդ չեմ խաբուիդ ես
Կ'ուզես որ գիս նստեցընես,
Չի քնանաս ծիծըս ուտես
Դատարկ տեղը ըսեմ օր օր:

Որդին.

Քիչ մը ճոր ճոր քիչ մը ճար ճար
Քիչ մը տան տան քիչ մը պար պար
Քիչ մ'ալ պապան ա՛ռ հօպպա տա՛ր

Խեղճուկ սիրտով ձայն եմ ձգել
Կը ճվճվամ դուն չես լսեր,
Անուշ ձայնիդ ես զմայլեր,
Ես կու լամ դուն կ'ըսես օրօր:

(Մայրը)

Արցունքների մարգարիտի պես,
Երեսդ ի վար ինչ կը թափես,
Մի լար ձագուկ, մի լար մեղք ես,
Ով կ'ուզես ան թող ըսե օրօր:

(Մանկիկը)

Գիրկդ ինձի հանգստարան,
Ծիծերդ բերնիս անուշ ծորան,
Իրիկուան դեմ պառնկիմ օրան,
Աչքս զոցեմ ըսե օրօր:

(Մայրը)

Քնացեմ իմ աղանիս,
Մեծացեմ սիրով սրտիս,
Կարմիր վարդի նման բացուի,
Շուքդ նստիմ, ըսեմ օրօր:

(Մանկիկը)

Քիչ մը թուլցուր թեւերս ոտքերս,
Ալ թմրեցաւ փափուկ միսերս,
Անուշ մրոպին առնե աչքերս,
Ապա սեղմե՛ ըսե օրօր:

(Մայրը)

Այդ սուտերովդ չեմ խաբուիդ ես,
Կ'ուզես որ գիս նստեցընես,
Չի քնանաս, սիրտս ուտես,
Դատարկ տեղը ըսեմ օրօր:

(Մանկիկը)

Քիչ մը ճորճօր, քիչ մը ճարճար,
Քիչ մը տանտան, քիչ մը պարպար,
Քիչ մըն ալ պապան ա հօփ (...),

Քիչ մ'ալ մեն մեն ետքը օր օր:

Քիչ մը ամենեն ետքը օրօր:

Մայրը.

Ատ քու լեզուդ կուտեմ հիմայ
Քու կանգունովդ կըտաւ չի կայ,
Տան տան մեմէ ալ հաբաբայ
Աչուկ պահ պահ ըսեմ օր օր:

(Մայրը)

Այդ քու լեզուդ կ'ուտեմ հիմա,
Քու կանգունովդ կտաւ չկայ,
Տանտան, մենմեն ալ խաբեբայ,
Աչուբ պահ պահ ըսեմ օրօր:

Որդին.

Սիրտդ քար է ալ հասկըցայ
Լաթիլ լաթիլ շահ չի չգտայ,
Ալ քնանամ ճարը չի կայ
Երկան երկան ըսէ օ՛ր օ՛ր:

(Մանկիկը)

Սիրտդ քար է ալ հասկցայ,
Լաթիլ, լաթիլ ճար չգտայ,
Ալ քնանամ ճարը չկայ,
Երկար, Երկար ըսէ օրօր:

Բանաստեղծական տեքստը պարունակում է մի շարք առանձնայատկութիւններ, որ դեռեւս չենք հանդիպել այլ հայկական ժողովրդական օրօրների բանաստեղծական տեքստերի մէջ: Բանաստեղծական տեքստի կառուցուածքը հիմնուած է երեխայի ու մօր գրոյցի վրայ, որը բնականաբար մօր կողմից է երգուած: Այս երկխօսութեան գոյութիւնը մեզ փոխանցում է մօր տեսանկիւնից դիտուած յարաբերութիւնն ու զգացումները դէպի իր երեխան:

Առհասարակ հայ ժողովրդական օրօրոցային երգերի մէջ բազմիցս հանդիպում ենք համեմատութիւններ կենդանիների եւ բուսական աշխարհի հետ: Օրօրի բանաստեղծական տեքստի մէջ ծնող-հեղինակի գործածած բանաստեղծական հնարքները՝ փոխաբերութիւնները, համեմատութիւնները, անձնաւորումներն ու մակդիրները կապուած են լինում բնութեան տարատեսակ երեւոյթների հետ: Այս արտայայտչամիջոցներն աւելի պատկերաւոր են դարձնում ծնողի գորովալից սերն իր զաւակի հանդէպ: Կարելի է այստեղ յիշել հետեւեալ պատկերաւոր հատուածները տարբեր օրօրներից՝ «լուսնակը քե խաղցնի»¹⁵, «արևը քե տաքցնի»¹⁶, «Յովերը քեզ օրին, ասդերը քեզ գովին»¹⁷, կամ այս փաղաքշական համեմատութիւնները բնութեան աշխարհի հետ՝ «գառնուկ ջան»¹⁸, «վարդի նման»¹⁹: Մեր գրառած օրօրում

¹⁵ **Սպ. Մելիքյան, Ա. Տեր-Ղևոնդյան**, «Նանիկ», Շիրակի երգեր, «N°2 Յրատարակութիւն Թ. Յ. Երաժշտական Ընկերութեան», Թիֆլիս, 1917, էջ 58:

¹⁶ Նոյն տեղում:

¹⁷ **Մ. Թումաճան**, «Օրիմ, Օրիմ», Յայրենի երգ ու բան, հատոր 1, Յայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1972, էջ 40:

¹⁸ **Սպ. Մելիքյան, Ա. Տեր-Ղևոնդյան**, «Նանիկ», Շիրակի երգեր, «N°2 Յրատարակութիւն Թ. Յ. Երաժշտական Ընկերութեան», Թիֆլիս, 1917, էջ 58:

մայրը դիմում է ուրիշ կենդանական եւ անելի կոնկրետ՝ «թռչնական» այլաբանութեան՝ տատրակի հետ համեմատութեան, որն աղանիների ընտանիքին պատկանող անտառային թռչուն է՝ փոքր նուրբ մարմնով, թախծոտ՝ մեղմ մնչիւնով: Փոխաբերական իմաստով՝ ըստ Մալխասեանցին²⁰, տատրակը փոքրիկ քնքուշ երեխայ է նշանակում, երեխային դիմելու փաղաքշական ձեւ է՝ բաւական տարածուած հայ ժողովրդական լեզուամտածողութեան մէջ:

Վերոնշեալ երկու բանաստեղծական տեքստերի տարբերակումները համընկնում են մանր-ինչ խոնարհումների, բառերի և ուղղագրական փոփոխութիւններով: Յարկ է նշել, որ այս օրօրի խօսքերը գեղջկական բանահիւսութեանը նման չեն, անելի գրական մշակում ունեն: Քաղաքային ժողովրդական օրօրի նմուշ է: Նրանք ունեն չափաւոր կառոյց, քառատող ութվանկակի տներով: Մօր եւ մանկան տների յանգերը եռատող են, և չորրորդ տողը կրկներգի դեր է կատարում և յանգը փոխւում: «Ըսեմ օրօր» բառերը, իրենց տարբերակներով, կրկնւում են որպէս կրկներգ: Այս տաղաչափուած օրօրի լեզուն դէպի գրական աշխարհաբար գնացող լեզուն է:

Թեպետ Մայրա Չաւուշեանի տատիկը Ուրֆայից էր, Յովհաննես Չիրիշեանը՝ Մարաշից, տպագրութիւնների հետ համեմատելով բոլորն էլ նոյն սկզբնաղբիւրից են բխում և կարող են թուագրուել 1850-ական թուականներից քիչ անելի կանուխ ժամանակներում: Այս ստեղծագործութիւնը ժողովրդականացուել է և տարածուել Արեւմտեան Յայաստանի գաւառներում: Չնայած աշխարհաբար գրական լեզուն իշխում է, այնուամենայնիւ նշմարում ենք որոշ բարբառային բառեր և դարձուածքներ, ինչպէս՝ «ծիծ չեն իտար», «դուն չի լացած»..., նաև կրկնուող երկվանկակի բնածայնական արտայայտութիւններ՝ «ճօրճօր», «ճարճար», «տանտան», «պարպար»... Իսկ վանկաւորումը եթէ ուսումնասիրենք, Զը-նա-ցը-նեմ // մե-ծա-ցը-նեմ, կարող ենք նշմարել, որ առանձին վանկ է կազմուած «ը» կիսածայնով: Արեւմտահայերէնի մէջ նշմարում է «ը» կիսածայնի շատ ընդգծուածութիւնը համեմատաբար արեւմտահայերէնին: Օր՝ «ըլլալ», «ըսի», «ընել»:

Յատկանշական է, որ աշխարհի ժողովրդական օրօրներն ունեն նախընտրեալ ձայնային տիպեր՝ մոմալ, վանկ կրկնել, բաղաձայնոյթ, բնածայնական եւ փաղաքշելու-քնքշացնելու-փոքրացնելու բառերի

¹⁹ **Մ. Թումանյան**, «Օրօր, օրօր», Հայրենի երգ ու բան, հատոր 2, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1983, էջ 144:

²⁰ **Ստ. Մալխասեանց**, «տատրակ», Հայերէն Բացատրական Բառարան, Հայկական ՍՍՌ Պետական հրատ., Երևան, 1944-1945, էջ 381:

գործածութիւն²¹: Ժողովրդական օրօրոցային երգերը կրկնուող յատկանիշների վրայ են հիմնուած՝ հնչիւնների, բառերի, բայերի, մեղեդիների եւ ռիթմի տեսակետից: Կրկնութիւնը հեշտացնում է երեխայի կողմից ընկալումն ու իւրացումը: Չնայած որ մեր ներկայացրած օրօրի մէջ բացակայում են գեղջկական ժողովրդական օրօրներին բնորոշ ձայնարկութիւններն ու բացականչութիւնները, իսկ մեղեդու մէջ սակաւ են օրօրների երաժշտական լեզուում առկայ ազատ շարադրանքն ու իմպրովիզացիոն տարրերը²², այդուհանդերձ այս օրօրը օգնում է առաւել լայն և ամբողջական պատկերացում կազմելու հայոց ժողովրդական բազմակերպ օրօրների մասին:

Ստորեւ Մայրա Չաւուշեանից գրառած երկու մանկական խաղիկներ, որոնք արտասանւում են, ըստ Մայրայի, երեխային ճօճելու ժամանակ եւ երգուող եղանակ չունեն:

**Ճօր-Ճօր
(առաջին տարբերակ)**

Գրառում՝ Ն. Խաչատուրեանի

Երեւան, ապրիլի 13, 2016 թ.
Բանասաց՝ Մայրա
Չաւուշեան

Ճօր Ճօր Ճօր գնա՛,
Ել վազէ մամոնց գնա՛,
Տես մամոն ի՞նչ եփեր է,
Կորկոտ ապուր եփեր է.
Կեր կեր կշտացիր,
Առ դգալիկը լգե՛,
Առ շերեփիկը փախի՛ր,
Գնտուլի՛ր չամուրն ընկիր:

**Ճօր-Ճօր
(երկրորդ տարբերակ)**

Գրառում՝ Ն. Խաչատուրեանի

Երեւան, ապրիլի 13, 2016 թ.
Բանասաց՝ Մայրա

²¹ Trainor L.J, Trehub S.E, Singing to infants: Lullabies and play songs, in: Rovee-Collier, C., Lipsitt, L. P. & Hayne H. (Eds.), *Advances in infancy research*. Stanford, CT: Ablex, 1998, pp. 43-77.

²² Տե՛ս **Մ. Բրուտյան**, Յայ ժողովրդական երաժշտական ստեղծագործութիւն (4-րդ վերափոխվ. հրատ.), «Ամրոց գրուպ» հրատ., Երեւան, 2014 թ., էջ 197:

Չաւուշեան

Ճօր ճօր ճօր գնա՛,
 Ել վազէ մամոնց գնա՛,
 Տես մամոն ի՞նչ եփեր է,
 Կորկոտ ապուր եփեր է.
 Կե՛ր, կե՛ր կշտացիր
 Ճերեփիկը ա՛ռ փախիր:

«Իմ տատրակիս քունն է եկել» նմուշի երաժշտական գրառումն արժեքաւոր է թե՛ երաժշտագիտական և թե՛ բանագիտական տեսանկիւնից: Մէկ անգամ եւս կարեւոր է ընդգծել Կոմիտասի թանգարան-ինստիտուտի՝ իբրեւ գիտակրթական հիմնարկի դերն ու գործառոյթը: Փաստօրէն կրթական ծրագրերի շնորհիւ Կոմիտասի, իր սաների և այլ բանահաւաքների ժողովրդական ժառանգութիւնը փոխանցելուց եւ հանրայնացնելուց զատ, թանգարան-ինստիտուտն իր ծաւալած գործունէութեան շնորհիւ նպաստաւոր դաշտ է ստեղծում՝ բանահաւաքչական աշխատանքներ իրականացնելու համար:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Չայ ժողովրդական երաժշտական ստեղծագործութեան բաղկացուցիչ ժանրերից մէկն է օրօրը, որի արմատները հասնում են նախապատմական ժամանակներ: Ներկայացուած նոտագրուած նորայայտ այս նմուշը հետաքրքրական է իր երաժշտական եւ բանաստեղծական կառոյցներով: Օրօրի մեղեդին առանձնանում է իր ոլորուն վայրէջքներով դէպի հիմնաձայնը: Մեղեդին սկսւում և աւարտւում է հայկական ժողովրդական մեղեդիներին իւրայատուկ թռիչքներով (կվինտային և կվարտային): Բանաստեղծական տեքստն առանձնանում է մօր եւ մանկան երկխօսութեան վրայ հիմնուած իր կառոյցով, որը կարող ենք գտնել 1850-ական թուականներից կանուխ հրատարակութիւններում: Խօսքի տաղաչափական եւ արտայայտչական ձեւերը մտածել են տալիս, որ բանաստեղծութիւնը քաղաքային ոճի ստեղծագործութիւն է:

Բանալի բառեր – հայկական ժողովրդական օրօր, գաւառական ֆոլկլոր, քաղաքային ֆոլկլոր, Ուրֆա, Մարաշ, Կ. Պոլիս, Մայրա Չաւուշեան, Յովհաննէս Չիրիշեան, Բուրաստան Սուրբ Սահակեան:

«Իմ տատրակիս քունն է եկել»

Իմ տատրակիս քունն է եկել» (Моя горлица засыпает).

Наири ХАЧАТУРЯН

НОВАЯВЛЕННЫЙ ОБРАЗЕЦ НАРОДНОЙ КОЛЫБЕЛЬНОЙ

Колыбельная является одним из жанров армянского народного музыкального творчества. Корни колыбельной уходят в доисторические времена. Найденный нами образец, нотированная версия которой представлена в данной статье, интересен своей как музыкальной, так и поэтической структурой. Мелодия колыбельной выделяется извилистыми нисходящими движениями, направленными к тонике лада. Мелодия начинается и заканчивается скачками (квартовыми и квинтовыми), свойственными армянским народным мелодиям. Поэтический текст, который встречается в публикациях, датированных ранее 1850-х гг., отличается своей структурой, основанной на диалоге матери и ребенка. По метрическим и выразительным особенностям поэтического текста можно предположить, что стихотворная основа песни принадлежит городскому фольклору.

Ключевые слова – Армянская народная колыбельная, сельский фольклор, городской фольклор, Урфа, Мараш, Константинополь, Майда Чавушьян, Оганес Чиришьян, Бурастан Сурб Саакяна.

Nairi KHATCHADOURIAN

(MY TURTLEDOVE IS SLEEPY) A NEWLY DISCOVERED FOLK LULLABY PIECE

Lullabies are one of the genres of Armenian folk music. Their roots reach back to prehistoric times. This newly discovered recording presented here with its notation is notable both for its musical and poetic structures. Its melody is notable for its ornaments towards the tonic and it begins and ends with skips (fifth and fourth), which is characteristic of Armenian folk melodies. The poetic text stands out with its structure based on a dialogue between a child and a mother and the poetic text can be found in publications dated earlier than 1850. The versification and the expressive forms make us suppose that the poem is an urban creation.

Key words – Armenian folk lullaby, rural folklore, urban folklore, Urfa, Marash, Constantinople, Mayda Tchavoushian, Hovhanness Chirishian, Burastan Surb Sahakian.